Historical Studies of the Islamic World
Print ISSN: 2383-2134
Online ISSN: 2783-2309
Homepage: https://mte.journals.miu.ac.ir/

The political and social ups and downs of the Ja'far family from the Hejaz to the migration to Qazvin in the early centuries

Mohammad Reza Heidari Khorasani Bidgoli[1], Hamed Gheraati[2]

1. Corresponding Author, Master's student of Islamic History, Baqir al-Ulum University, Qom, Iran. Email: sh.bakhtiari@alzahra.ac.ir
2. Department of Islamic History, Baqir al-Ulum University, Qom, Iran. Email: gheraati@bou.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received
15 March 2025
Received in revised form 09 April 2025
Accepted 03 July 2025
Available online
29 June 2026

Keywords:
Al-Ja'far,
Amir Sharafshah,
Qazvin,
'AbdAllah ibn Mu'awiyah,
the Hasanids

ABSTRACT

The lineage of Ja'far ibn Abi Talib (AS) constitutes a significant branch of the Banu Hashim. Although this family did not succeed in establishing an independent dynasty of caliphs or sultans, its members played an influential role in various parts of the Islamic world. Having failed to attain political power during the late Umayyad period—despite persistent and extensive efforts—the family found another opportunity during the uprising of Muhammad ibn Abdullah, known as *al-Nafs al-Zakiyya*. However, despite certain political and social gains, this endeavor ultimately proved unsuccessful. The failure of both independent and coalition-based uprisings, coupled with conflicts against other Hashimite branches—specifically the Abbasids, the Hasanids, and the Husaynids—during the second and third centuries AH, prompted various branches of this family to migrate to distant regions of the Islamic world, including Egypt, the Levant, Iraq, the Maghreb, and the Jibal region. Drawing upon primary sources and employing a descriptive-analytical methodology, this research investigates the evolution of the family's social life, tracing its trajectory from its origins in the Hejaz to the Jibal region in Iran—specifically the city of Qazvin—during the early centuries of the Hijri era. While the family, despite its social standing and prestige, was unable to secure a dominant position through the Caliphate or the Imamate, it did—as a branch of the prominent and respected Hashimite lineage—engage in various political, intellectual, scholarly, and religious activities in later centuries. These included the establishment of city-states, the transmission of *hadith*, the founding of libraries, and the development and construction of urban centers within the Jibal region, with Qazvin as its focal point; in doing so, they played a notable role in the social life of Qazvin.

Cite this article: Heidari Khorasani Bidgoli, M.R, Gheraati, H. (2026). Reflection of the Religious Approach in the Historiography of the Holy Prophet by Motahhar ibn Taher Moghaddisi. *Historical Studies of the Islamic World*, *14* (38), 32-52.

https://doi.org/10.22034/MTE.2025.20254.1880

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: https://doi.org/10.22034/MTE.2025.20254.1880

مطالعات تاریخی جهان اسلام
شاپا چاپی: ۲۱۳۴-۲۳۸۳
شاپا الکترونیکی: ۲۳۰۹-۲۷۸۳
Homepage: https://mte.journals.miu.ac.ir/

فراز و فرود سیاسی و اجتماعی آل جعفر از حجاز تا مهاجرت به قزوین در سده های نخستین

محمد رضا حیدری خراسانی بیدگلی ✉[۱]، و حامد قرائتی [۲]

[۱]. نویسنده مسئول، دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ اسلام دانشگاه باقرالعلوم(ع)، قم، ایران.
رایانامه: angel23121376@gmail.com

۲- گروه تاریخ اسلام دانشگاه باقرالعلوم(ع)، قم، ایران. رایانامه: gheraati@bou.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: علمی – پژوهشی

تاریخ دریـافت: ۱۴۰۳/۱۲/۲۵
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۱۲
تاریخ انـتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۸

کلیدواژه‌ها:
آل جعفر،
امیر شرفشاه،
قزوین،
عبدالله بن معاویه،
حسنیان.

چکیده

خاندان جعفر بن ابی طالب(ع) یکی از تیره هـای مهـم بنـی هاشـم اسـت کـه گرچـه نتوانسته بود سلسله ای مستقل از خلفاء یا سلاطین را ترتیب دهد اما به صورت محدود در مناطقی از جهان اسلام به نقش آفرینی موثر پرداخته اند. این خاندان پس از آنکه در اواخر عصر امویان و به رغم تلاش های پیگیـر و پردامنـه نتوانسـته بودنـد بـه قـدرت سیاسی دست یابند، فرصت دیگری را در قیام محمد بن عبـدالله نفـس الزکیـه تجربـه نمودند. فرصتی که به رغم برخی توفیقات سیاسی و اجتماعی، کار به جایی نبرد. عـدم توفیق در قیام های مستقل و ائتلافی از طرفی و مناقشه با سایر شاخه های هاشمی به ویژه عباسیان، حسنیان و حسینیان در قرن های دوم و سوم هجـری موجـب مهـاجرت برخی از فروع این خاندان به اقصی نقاط جهان اسلام از جمله مصر، شـامات و، عـراق، مغرب وجبال شد. این تحقیق تلاش دارد با تاکید بـر منـابع اصـلی و مبتنـی بـر روش توصیفی–تحلیلی تطور حیات اجتماعی این خاندان از مبداء حجاز تـا منطقـه جبـال در ایران و شهر قزوین در سده های نخستین هجری را مورد کاوش قرار دهد. این خاندان مبتنی بر جایگاه و اعتبار اجتماعی و در قالب چند جنبش دینی و سیاسی نتوانست نقش موثری را تحت عنوان خلافت یا امامت ایفاء نماید اما در قالب فرعی از خاندان بزرگ و معتبر هاشمی و در سده های بعد مجموعه ای از کنش های سیاسـی در قالـب دولـت شهر و کنش های فکری، علمی و مذهبی در قالـب نقـل حـدیث، تاسـیس کتابخانـه، عمران و آبادانی شهرها را در منطقه جبال با مرکزیت شـهر قـزوین بـه منصـه ظهـور رسانده و نقش قابل توجهی را در حیات اجتماعی قزوین ایفاء نمایند.

استناد: قرائتی، حامد؛ و حیدری خراسانی بیدگلی، محمد رضا (۱۴۰۵). فراز و فرود سیاسی و اجتماعی آل جعفر از حجاز تا مهاجرت به قزوین در سده های نخستین. *مطالعات تاریخی جهان اسلام*، ۱۴ (۳۸)، ۵۲-۳۲.

https://doi.org/ 10.22034/MTE.2025.20254.1880

ناشر: جامعة المصطفي (ص) العالميه.

© نویسندگان.

مقدمه

خاندان های سرشناس نقش مهمی در اطلس سیاسی، فرهنگی و حتی مذهبی جهان اسلام ایفاء نموده اند. تاثیر گذاری این موضوع به نحوی است که تحلیل تاریخ اسلام در ساحت های فرهنگی، تمدنی، سیاسی و اجتماعی بدون در نظر گرفتن نقش خاندان‌ها امکان پذیر نخواهد بود. این تحقیق تلاش دارد تا نقش خاندان جعفر بن ابی طالب(ع) به عنوان یکی از خاندان های مهم سده های نخستین تاریخ اسلام در قلمروی جغرافیایی منطقه قزوین مورد بررسی قرار دهد.

جعفر بن ابی طالب(ع) از اصحاب رسول خدا(ع) و نماینده ایشان در هجرت گروهی از مسلمانان به حبشه بود که در سال هفتم از حبشه به مدینه آمده و یکسال بعد در نبرد موته به شهادت رسید. عدم حضور و نقش آفرینی وی در جریان ها، تحولات و رویدادهای مدینه و رقابت های فکری و طائفه ای که به ویژه در سالهای پایانی عمر پیامبر(ص) رخ داده بود، چهره ای بی مناقشه از وی به یادگار گذاشت. این چهره با ازدواج همسرش اسماء با خلیفه نخست و تولد محمد بن ابی بکر و پس از آن با امام علی(ع) در بستر اجتماعی استمرار یافت. هر چند که ازدواج عبدالله بن جعفر با زینب بنت علی بن ابی طالب(ع) و محمد بن جعفر با ام کلثوم دختر دیگر امام علی(ع)(طبری، ۱۳۵۶ق: ص ۱۱۷، ۱۷۰، ۲۲۱) از طرفی و حضور محمد بن ابی بکر در زمره هواداران امام علی(ع) از طرف دیگر، هر چه بیشتر مواضع سیاسی و اجتماعی این خاندان هاشمی در هواداری از امام علی(ع) را برجسته می نمود. در کنار حمایت همه جانبه عبدالله بن جعفر از امام علی(ع) همچنین اعزام سه تن از فرزندانش به هواداری از دائی شان امام حسین بن علی(ع) به طور طبیعی در تقابل با امویان قرار گرفته بود. اما این خاندان در نسل های بعدی تلاش های متمرکزی را برای استقلال از علویان و تشکیل نظام سیاسی مستقل از ایشان به کار بستند که قیام عبدالله بن معاویه بن عبدالله بن جعفر (۱۲۷-۱۳۰ق)در عراق و ایران از آن جمله است. وی در اواخر عصر امویان به رغم اعتماد به عباسیان و شراکت دادن ایشان در قیام خود، ناباورانه به دستور ابومسلم خراسانی(داعی عباسیان) به زندان افتاده و پس از آن به قتل رسید. از این رو قیام وی علیه امویان به رغم توفیقات اولیه به یکباره توسط همرزمان عباسی، سرکوب شده و نتوانست فرصتی را برای آل جعفر در عرصه تحولات سیاسی پدید آورد. البته آل جعفر در مقام خونخواهی از رهبر سیاسی خود و استیفاء سهم خود از سقوط امویان در سال ۱۴۵ق با نفس زکیه حسنی علیه منصور عباسی هم پیمان شدند.

مشارکت و ائتلاف طیف های مختلف هاشمی همچون آل زید بن علی و آل جعفر بن ابی طالب در قیام نفس زکیه به نوعی بی اعتنایی و بی مهری به رویکرد ائمه امامیه(ع) بود. چه اینکه

امام جعفر صادق(ع) به رغم اصرار شیعیان و حتی دعوت ابوسلمه، روی خوشی به پیشنهادات جذاب سیاسی نشان نداده و حتی عموها(عبدالله محض) و عموزاده های خود را نیز از این فرصت ها برحذر می داشتند. به هر روی تلاش آل جعفر برای حمایت تمام عیار از قیام نفس زکیه که با حذف برخی مخالفان داخلی توأم بود، بطوریکه اسماعیل بن عبدالله بن جعفر حاضر به بیعت با نفس زکیه نشد و به همین دلیل توسط حماده بنت معاویه بن عبدالله بن جعفر به قتل رسید.(طبری، ۱۳۶۹: ج۱۱، ص ۴۷۹۸) با این همه آل جعفر به رغم حمایت گسترده از نفس زکیه حسنی در مدینه و ابراهیم باخمری حسنی در بصره کار به جایی نبرده و بیش از پیش مورد عقوبت عباسیان قرار گرفتند(ابوالفرج اصفهانی، ۱۳۸۵ق: ص۲۰۱).

ناکامی های سیاسی در کنار عدم تمرکز و انسجام داخلی و مناقشات اجتماعی و خونین با سایر فروع داخلی بنی هاشم زمینه ساز مهاجرت آل جعفر از حجاز به سرزمین های دیگر گردید. مهاجرت این خاندان به ایران، شامات، خراسان، مصر و یمن را می توان معلول عوامل پیش گفته دانست.

این تحقیق تلاش دارد تا با تمرکز بر مناسبات و مناقشات سیاسی اعقاب جعفر با سایر خاندانهای حکومتگر اموی و عباسی و قیام کنندگان هاشمی به واکاوی اهداف ایشان از هجرت به خارج از حجاز و به ویژه ایران و قزوین بپردازد. به رغم تلاش های ارزشمند و متعدد پژوهشی در موضوع خاندان جعفر بن ابی طالب فراز و فرود سیاسی این خاندان و سوق یافتن ایشان به مهاجرت به ایران در اثر مستقلی مورد توجه قرار نگرفته است. آثاری که ممکن است در ابعادی به قلمروی این تحقیق نزدیک باشند را می توان در چند گروه تقسیم نمود:

الف) شخصیت و جایگاه اجتماعی و سیاسی جعفر(ع) و خاندانش

- **کتابها:**

«حیات فکری و سیاسی عبدالله بن‌معاویه بن‌عبدالله بن‌جعفر بن‌ابی‌طالب بنیان‌گذار نخستین دولت شیعه در تاریخ ایران و چهارمین دولت شیعه در تاریخ اسلام»، نوشته محمد باقری، «پرنده‌ی بهشتی: نگاهی به زندگانی حضرت جعفربن ابی‌طالب (ع) (جعفر طیار)»، نوشته عباس تفکری‌آرانی و هادی آصفی.

- **پایان نامه ها:**

«حیات سیاسی و اجتماعی عبدالله بن جعفر بن أبی‌طالب»، نوشته رضایی،[۱] «بررسی قیام

۱. رضایی، محدثه سادات، کارشناسی ارشد، ۱۴۰۱، استاد راهنما: لیلا نجفیان رضوی استاد مشاور: مریم عزیزیان، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی

عبدالله بن معاویه علوی و کارکرد آن در هنگام برآمدن عباسیان»، نوشته ناتوزهی،[۱] «العلاقات الداخلیه بین آل ابی طالب حتی القرن الثانی الهجری»، نوشته ثامر عزیز رضا جاوش،[۲]«نقش جعفر الطیار و فرزندانش در تحولات و حوادث تاریخی تا زمان نابودی بنی امیه در سال ۱۳۲ هجری»، نوشته الساعدی،[۳] «بررسی جوانب مختلف حکومت عبدالله بن معاویه بن عبدالله بن جعفربن ابی طالب»، نوشته آقائی چگنی،[٤]

- **مقالات:**

«واکاوی دیدگاه ها درباب چرایی قیام عبدالله بن معاویه در کوفه»، نوشته باقری[۵] «قیام عبداله بن معاویه بن عبداله بن جعفر طالبی»، نوشته علا و بهرامیان،[٦]«عبدالله بن جعفر و قیام کربلا»، نوشته عرب ابوزیدآبادی،[۷]«واکاوی چرایی همتایی حمزه بن عبد المطلب (س) و جعفر بن ابی طالب (س) در کلام اهل بیت (ع)»، نوشته یعقوب زاده و صفری فروشانی،[۸] «جایگاه و نقش موعودگرایی در فرقه جناحیه»، نوشته رهنما و دیگران،[۹] «بررسی نقش زنان صدر اسلام در تبیین جانشینی و افضیلت امیر المومنین علی بن ابی طالب (ع) با تاکید بر نقش چهار خواهر لبابه، میمونه، سلمی و اسماء»، نوشته حسینی، [۱۰]«بررسی تاریخی حاضران از خاندان جعفر طیار در واقعه عاشورا» نوشته اوصیا و انیس[۱۱]

ب) تاریخ تشیع در قزوین با تمرکز بر نقش آل جعفر

---

۱. ناتوزهی، خدارحم، کارشناسی ارشد، ۱۴۰۲، استاد راهنما: کورش صالحی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی

۲. کارشناسی ارشد، ۱۴۰۱، استاد راهنما: محمد حسینی، دانشگاه ادیان و مذاهب، دانشکده تاریخ

۳. الساعدی، ماجد حرز عبد السید، کارشناسی ارشد، ۱۳۹۹، استاد راهنما: غلامحسن محرمی، جامعه المصطفی العالمیه، موسسه آموزش عالی علوم و معارف

۴. آقائی چگنی، رامین، کارشناسی ارشد، ۱۳۹۹، استاد راهنما: علاالدین شاهرخی استاد مشاور: داریوش نظری، دانشگاه لرستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی

۵.باقری، محمد، نشریه تاریخ اهل بیت(ع)، بهار و تابستان ۱۴۰۳، سال چهارم، شماره۶، ۸۵ صفحه(۸۵–۱۰۰).

۶. علا، زینب و بهرامیان، مسعود، نشریه پژوهش در تاریخ» تابستان ۱۳۹۱ شماره۷

۷. عرب ابوزیدآبادی، عبدالرضا، نشریه تاریخ اسلام در آینه پژوهش»، پیاپی ۲۱، بهار ۱۳۸۸ شماره۱.

۸. یعقوب زاده، هادی و صفری فروشانی، نعمت الله، نشریه سخن تاریخ، پیاپی ۳۵، پاییز ۱۴۰۰.

۹. رهنما، شهرام و بهرامیان، مسعود و امیری، مهرداد، پژوهشنامه مذاهب اسلامی، پیاپی ۱۵، بهار و تابستان ۱۴۰۰،

۱۰. حسینی، سید جواد، نشریه جستارهای تاریخ اسلام، پیاپی ۳، بهار و تابستان ۱۴۰۱، صص ۱۲۱ –۱۴۴

۱۱. اوصیا، سید مجتبی و انیس، محمد، « بررسی تاریخی حاضران از خاندان جعفر طیار در واقعه عاشورا»، سخن تاریخ، پیاپی ۴۷، پاییز ۱۴۰۳، صص۷–۲۷.

کتاب «تاریخ تشیع در قزوین از آغاز تا عصر صفوی» نوشته جعفریان، [۱] مقاله ی«نقش سادات در گسترش تشیع در قزوین (در قرون نخستین اسلامی)»، نوشته کریم خانی و دیگران،[۲]

همانطور که از عناوین نیز آشکار است این آثار به تاریخ، زندگانی و مزارات جعفر بن ابی طالب و فرزندانش، روابط ایشان با اهل بیت(ع)، تلاش سیاسی چهره های شاخص جعفری از جمله عبدالله بن جعفر و عبدالله بن معاویه و برخی از باورهای منتسب به عبدالله بن معاویه پرداخته اند. و کمتر فراز و فرود سیاسی این خاندان و بسترهای سوق یافتن شان به منطقه جبال و قزوین در ایران به صورت مستقل پرداخته اند. لازم به ذکر است که رسول جعفریان در کتاب تاریخ تشیع در قزوین از آغاز تا عصر صفوی به مناسبت به حضور و برخی از فعالیت های این خاندان در شهر قزوین پرداخته است. از این رو مقاله حاضر به حیات آل جعفر در قزوین به اجمال پرداخته و علاقه مندان را به آن کتاب ارجاع می دهد.

۱) بسترهای خیزش آل جعفر در تحولات جهان اسلام

جعفر بن ابی طالب از معدود هاشمیانی بود که بواسطه رهبری مهاجران حبشه تا سال هفتم هجری در مدینه حضور نداشت، از این رو در جنگهای سرنوشت سازی چون بدر و احد مشارکت نداشته و قریشیان کمتر به شمشیر او دچار شده بودند. همچنین شهادتش قبل از رحلت پیامبر(ص) موجب شده بود تا در سهم خواهی ها و رقابت پر تنش مهاجر، انصار و اهل بیت(ع) در موضوع جانشینی پیامبر(ص) حضور نداشته باشد از این رو خاندان و فرزندانش به رغم هاشمی بودن کمتر مورد حقد و کینه قریشیان قرار داشتند. تکریم جعفر و خانواده اش از سوی رسول خدا(ص) بواسطه تکفل فرزندان جعفر و شبیه دانستن عبدالله یا عون بن جعفر به خود و محمد بن جعفر به ابوطالب و دعا در حق ایشان از جایگاه سترگی در عصر نبوی برخوردار شد(ابن سعد، بی تا: ج۴، ص ۳۷؛ ابن حجر، بیتا: ج۷، ص ۳۹۴). این جایگاه بواسطه ازدواج زینب و به نقلی ام کلثوم(طبری، ۱۳۵۶ق: ص۱۷۰) نوادگان دختری پیامبر(ص) با عبدالله و عون و محمد فرزندان جعفر استمرار یافت (ابن سعد، بی تا: ج۸، ص ۴۶۳؛ طبری، ریاض النضره فی مناقب العشره، بی تا: ج۳، ص ۲۴۱) جالب توجه اینکه به رغم تلاش خلفاء نخستین در تعدیل جایگاه بنی هاشم اما خاندان جعفر مورد تکریم خلفاء بوده و حتی اسماء بنت عمیس توسط ابوبکر خواستگاری شده(ابوالفرج اصفهانی، ۱۳۸۵ق: ص ۱۱-۱۳) و خلیفه دوم نیز از جعفر به نیکی یاد می کرد. [۲]

---

۱. جعفریان، رسول، تاریخ تشیع در قزوین از آغاز تا عصر صفوی، قزوین: معاونت تحقیقات و پژوهش حوزه علمیه قزوین، بی تا.

۲.« عبد الله بن جعفر..... کان عمر بن الخطاب إذا رأی عبد الله بن جعفر قال السلام علیک یا ابن ذی

امام علی بن ابی طالب(ع) نیز علاقه خود به برادر زادگانش را با وصلت دختران فاطمی اش با ایشان به نمایش گذاشت.(طبری، ۱۳۵۶ق: ص ۱۷۰) و حتی به نقلی، قرآن اختصاصی خود را در اختیار آل جعفر نهاد.(حاکم حسکانی، ۱۴۱۱ق: ج۱، ص ۳۶) عبدالله بن جعفر خود در گزارشاتی به تعظیم جایگاه جعفر توسط امام علی(ع) تصریح نموده است.[۱]

به نظر می رسد بخشی از برتری جایگاه و ارتباطات آل جعفر از طریق اسماء بنت عمیس شکل گرفته است. چراکه او از نخستین زنانی بود که به پیامبر(ص) ایمان آورده و به خاطر اسلام مجبور به ترک شهر و دیار خود شده بود. او فرزندان زیادی را برای جعفر و پس از شهادت جعفر نیز، محمد را برای ابوبکر و پس از ابوبکر پسری به نام یحیی برای امام علی(ع) به دنیا آورده بود. ابوالفرج اصفهانی همچنین آورده است اسماء از دوستان نزدیک حضرت فاطمه(س) در ماه های پایانی عمرشان بود. او همچنین خواهر ام المومنین میمونه همسر پیامبر(ص)، خواهر لبابه مشهور به ام فضل همسر عباس بن عبدالمطلب، خواهر سلمی همسر(ام ولد) حمزه بن عبدالمطلب و خواهر ام فضل کبری همسر(ام ولد) ولید بن مغیره مخزومی بود. (ابوالفرج اصفهانی، ۱۳۸۵ق: ص ۱۱-۱۳) از این رو هم همسران اسماء و هم خواهران اسماء همگی از شخصیت های برجسته و شناخته شده بودند. این مناسبات باعث شده بود تا آل عباس، آل حمزه، آل ولید همگی پسرخانه های آل جعفر به شمار آیند. مضافا به اینکه یکی از خاله های ایشان میمونه همسر رسولخدا(ص) بود.

به هر روی آل جعفر هم از جهت پدر و هم از جهت مادر در عهد نبوی و بعد از آن دارای جایگاه ممتازی بودند. در این میان برخی خصلت های پسندیده مانند بخشندگی و عطاء در قحطی مدینه مانند آنچه برای عبدالله بن جعفر نقل شده(بلاذری، ۱۳۹۴ق: ج۲، ص ۶۷) و یا نقل روایات و اخبار، مانند آنچه برای ام جعفر بنت محمد بن جعفر بن ابی طالب نقل شده(احمد بن حنبل، بی تا: ج۶، ص۳۷۰؛ طبرانی، بی تا: ج۲۴، ص ۱۴۳؛ قاضی نعمان، بی تا: ج۳، ص ۵۵۰) بر رفعت این خاندان می افزود.

همین امور باعث شده بود تا برخی خاندان جعفر را در مرتبه علویان و عباسیان و شایسته خلافت از پیامبر بدانند(السبکی، بی تا: ج۲، ص ۵۶۶؛ ابن حجر، بی تا: ج۱۳، ص ۱۰۶؛ المناوی، بی تا: ج۳، ص ۲۴۷) و به رغم جایگاه ممتاز علویان، باور به صلاحیت خاندان جعفر

الجناحین». ابن اثیر(م۶۳۰ق)، اسدالغابه، ج ۱، ص ۲۸۸.

۱. « وقال عبد الله بن جعفر کنت إذا سألت علیا شیئا فمنعنی وقلت له بحق جعفر الا أعطانی». ابن اثیر(م۶۳۰ق)، اسدالغابه، ج ۱، ص ۲۸۸.

برای خلافت حتی در میان شیعیان نیز طرفدارانی بیابد.(مفید، ۱۴۱۴ق: ص ۳۹)

۲) نخستین گام های آل جعفر در نقش آفرینی سیاسی

آنچه که جایگاه ایشان را برای زمامداری سیاسی مهیا می نمود نخست جایگاه ممتاز جعفر بن ابی طالب و اسماء بنت عمیس و مناسباتی که والدین شان ایجاد می نمودند و دیگری تعدد فرزندان و نقش آفرینی در حوادث مهم صدر اسلام است. به طوریکه اسماء به غیر از دو پسری که برای امام علی(ع) و ابوبکر به دنیا آورده بود، صاحب هشت پسر از جعفر بن ابی طالب بود.(امین، ۱۴۱۳ق: ج۴، ص ۱۱۹)حضور برخی از این افراد همچون محمد بن ابوبکر در اعتراض بر عثمان و به خلافت نشستن امام علی(ع)، یا شهادت محمد اکبر بن جعفر در نبرد صفین(ابوالفرج اصفهانی، ۱۳۸۵ق: ص۱۱-۱۳) همچنین شهادت عون و محمد اصغر فرزندان جعفر(ابن داود حلی، ۱۳۹۲ق: ص۱۶۷؛ خوئی، بی تا، ج۱۶، ص ۱۶۶) و محمد، عون اصغر و حسین فرزندان عبدالله بن جعفر در نهضت عاشوراء(بحرانی، ۱۴۰۷ق: ص۳۴۳؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق: ج۴۵، ص ۶۲) و دو یا سه پسر عبدالله بن جعفر (جعفر و عیاض و ابوبکر) در قیام حرّه(ابن حزم، جمهره انساب العرب، ۱۴۰۳ق: ص ۶۸) نشان دهنده جسارت و نقش آفرینی فعال و موثر این خاندان در تحولات مهم صدر اسلام است. از میان فرزندان جعفر بن ابی طالب، عبدالله دارای بیشترین شهرت است. او سه فرزند خود را در کربلا و سه فرزند دیگر خود را در قیام حرّه از دست داده بود. با این وجود تعداد زیاد پسران وی که بیست تن برشمرده شده اند(ابن عنبه، ۱۳۸۰ق: ص ۳۸) و وصایت یافتن معاویه بن عبدالله بن جعفر از سوی پدر(همان) بر انسجام و جایگاه ایشان در تحولات اجتماعی و سیاسی می افزود. این انسجام با وصیت کردن ابوهاشم بن محمد بن حنفیه(ابن خلدون، ۱۳۹۱ق: ج۴، ص ۱۱۶) (جانشین این حنفیه و یکی از رهبران مهم کیسانیه) به عبدالله بن معاویه ابعادی فراخاندانی یافت. بر اساس این وصایت ادعا شده، طیفی از هواداران محمد بن حنفیه از جناح علوی به امامت عبدالله بن معاویه باور یافته و عبدالله ابن معاویه توانست علاوه بر حمایت خاندانی از حمایت ایدئولوژیک برخی از کیسانیه و طیفی از علویان نیز برخوردار شود. او دعوت خود را در سال ۱۲۷ در کوفه که خاستگاه سنتی شیعیان و علویان بود آغاز نمود و حتی توانست نظر بسیاری را نیز به خود جلب نموده و میراث دار امامت و خلافت از طریق ابوهاشم کیسانی باشد این موضع توسط منابع مختلف مورد تصریح قرار گرفته(شهرستانی، بی تا: ج۱، ص ۲۸؛ ابن خلدون، ۱۳۹۱: ج۴، ص ۱۱۶) و قاضی نعمان(م۳۶۳ق) آن را چنین توصیف نموده است: « وقام عبد الله بن معاوية بن عبد الله بن جعفر بن [أبي] طالب وادعى الإمامة، وهو الذي قيل إن أبا هاشم أوصى إليه، و دعا لنفسه بالكوفة، فاجابه جماعة بها»(قاضی نعمان، بی تا: ج۳، ص ۳۲۱) دعوت وی همچنین مورد استقبال برخی از

غیر علویان قرشی نیز قرار گرفته بود.(ابن حزم، جمهرة أنساب العرب، ۱۴۰۳ق: ص ۱۱۷)

۳) سوق یافتن آل جعفر از حجاز و عراق به ایران

عبدالله بن معاویه بن عبدالله بن جعفر بن ابی طالب قیام خود را از کوفه که محیطی عربی-ایرانی بود آغاز نمود اما به رغم حمایت برخی از مردم برای او گریزی جز خروج از کوفه به سمت ایران نبود. چه اینکه گروهی از رجال کوفه با استدلال به اینکه بسیاری از بزرگان کوفه بواسطه مناقشات هاشمیان ورطه نابودی رفته و کشته شده اند از حمایت وی سربرتافتند. هم ایشان به عبدالله ابن معاویه پیشنهاد دادند که دعوت خود را در فارس منتشر سازد چه اینکه آنها «اهل موده» بوده و دعوت او را خواهند پذیرفت.(قاضی نعمان، بی تا: ج۳، ص ۳۲۱)

البته انتساب برخی باورهای شرک آلود همچون حلول و تناسخ و تاویل ایات و رفع تکالیف برای واصل به امام(شهرستانی، بی تا، ج۱، ص ۱۵۱-۱۵۲) همچنین پیوستن گروهی از اتباع عبدالله بن حرب کندی(همان؛ ابن حزم، الفصل فی الملل و الاهواء، ۱۳۲۰: ج۴، ص ۱۸۸) نشان دهنده نضج گیری دعوت وی در فضای غلو آلود و التقاطی کوفه است. اما سخنان مایوس کننده رجال کوفه که با شکست نظامی عبدالله ابن معاویه از امویان در کوفه تجسد عینی یافته بود(ابن خلدون، ۱۳۹۱ق: ج۳، ص ۱۲۱-۱۲۳) چاره ای برای او جز حرکت به سمت ایران نگذاشته بود. جالب توجه اینکه این واقعیت میدانی به سرعت مبانی ایدئولوژیک می یافت به عنوان نمونه به رغم ظهور گفتمان های مهدوی در کوفه اما میعادگاه مهدویت عبدالله بن معاویه جعفری این بار در ایران و در کوه های اصفهان تعیین شده بود. چه اینکه طیفی از باورمندان به مهدویت وی اعتقاد داشتند که او در کوه های اصفهان غائب شده و روزی ظهور خواهد نمود(ابن حزم، الفصل فی الملل و الاهواء، ۱۳۲۰: ج۴، ص ۱۸۰)

به نظر می رسد که عبدالله تلاش داشت حداقل در مرحله تاسیس تصویری از یک خلافت مورد اتفاق هاشمی را به نمایش گذارد. از این رو از طرفی مدعی وصایت از ابوهاشم(ابن خلدون، ۱۳۹۱ق: ج۴، ص ۱۱۶) شده و با اذعان به امامت محمد بن حنفیه و ابوهاشم نظر کیسانیه را جلب نموده و از طرف دیگر با واگذاری امارت مناطق مهم به شخصیت های مطرح عباسی همچون سفاح و منصور در پی جلب نظر ایشان بود. آنطور که قاضی نعمان نقل کرده او درخواست هیچ یک از بنی هاشم برای امارت بر شهری را رد نمی کرد.(قاضی نعمان، بی تا: ج۳، ص ۳۲۱) البته او برادران خود را نیز در این ساختار سیاسی بی نصیب نگذاشته بود. به طوریکه حسن بن معاویه را به امارت اصطخر، یزید بن معاویه را به امارت شیراز، علی بن معاویه را به امارت کرمان و صالح بن معاویه را به امارت قم منصوب کرده بود.(همان) به رغم فراز و نشیب هایی که وی در قیامش در شهرهای مختلف ایران تجربه کرده بود اما ستاره کنشگری سیاسی اش به یکباره در

خراسان غروب نمود. او که به امید بهره مندی از کمک ابومسلم به خراسان رفته بود، توسط یکی از عاملان ابومسلم دستگیر و زندانی شده و پس از چندی به دستور ابومسلم در هرات به قتل رسید. (ابن خلدون، ۱۳۹۱ق: ج۳، ص ۱۲۱-۱۲۳؛ قاضی نعمان، بی تا: ج۳، ص ۳۲۲)

۴) بازگشت آل جعفر به تحولات حجاز

کرّ و فرّ جعفریان در شهرهای جنوبی و مرکزی ایران به یکباره با کشته شدن عبدالله بن معاویه در خراسان به پایان رسید و تلاش آل جعفر علیرغم پیروزی های اولیه دچار فترتی سهمگین شد. آل جعفر که با کشته شدن عبدالله بن معاویه به دستور ابومسلم خراسانی (داعی عباسی)، مهمترین رهبر سیاسی خود در آن مقطع را از دست داده بود پس از تاسیس خلافت عباسی شرائط را برای بازیابی یک دعوت مستقل فراهم ندید از این رو حمایت از محمد بن عبدالله محض حسنی مشهور به نفس زکیه(م۱۴۵ق) و مشارکت در قیام وی را مسیری برای ورود مجدد به عرصه سیاسی ارزیابی نمود.

حمایت از نفس زکیه باردیگر آل جعفر را به موطن اصلی خود یعنی حجاز و مدینه بازگرداند. آنها در مدینه به صراحت از امامت و خلافت نفس زکیه حمایت نموده(طبری، تاریخ طبری، بی تا: ج۶، ص ۱۹۰؛ ابوالفرج اصفهانی، بی تا: ص ۲۰۲) و البته با اعتماد و حسن ظن نفس زکیه نیز مواجه شدند. به طوریکه سلسله ای از احکام ولایات از سوی نفس زکیه به نام چهره های شاخص جعفری صادر شد. در این احکام حسن بن معاویه بن عبدالله بن جعفر به امارت مکه، قاسم بن اسحاق بن عبدالله بن جعفر به امارت یمن و محمد بن حسن بن معاویه بن عبدالله بن جعفر به امارت شام منصوب شدند.(طبری، تاریخ طبری، بی تا: ج۶، ص ۱۹۱؛ ابوالفرج اصفهانی، بی تا: ص ۲۰۱؛ ابن جزم، جمهرة أنساب العرب، ۱۴۰۳ق: ص۶۸؛ ابن جوزی، ۱۴۱۲ق: ج۸، ص ۶۶؛ ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ۱۳۸۶ق: ج۵، ص ۵۴۲)

اهتمام آل جعفر در حمایت از نفس زکیه به حدی بود که اسماعیل بن عبدالله بن جعفر به دلیل خودداری از بیعت با نفس زکیه، توسط زنی از آل جعفر کشته شد.(طبری، تاریخ طبری، بی تا، ج۶، ص ۱۹۰) یا حسن بن معاویه با اطلاع از کشته شدن نفس زکیه به عراق رفته و به حمایت از ابراهیم باخمری(برادر نفس زکیه) پرداخت. (ابن کثیر، ۱۴۰۸ق: ج۱۰، ص ۹۶) با این همه شکست قاطع سادات حسنی در قیام نفس زکیه و ابراهیم باخمری، ضربه مهلکی به خیزش سیاسی طیف وسیعی از هاشمیان حسنی، زیدی و جعفری بود. عباسیان به رغم معاهدات و بیعت هایی که قبل از تصدی خلافت نسبت به آل جعفر و آل حسن داشتند اما به خوبی توانسته بودند تا هر مدعی درون هاشمی را منکوب نمایند.

۵- تنگناهای آل جعفر در حجاز و تمایل به مهاجرت به ایران

توجه ال جعفر در نیمه اول قرن دوم به مناطقی از ایران همچون خوزستان، فارس، اصفهان، جبال و خراسان بیشتر به دلیل جذابیت ها و استعدادهای نهفته سیاسی در این مناطق بود. چه اینکه عبدالله بن معاویه تلاش داشت تا بتواند دعوت منسجم و مقتدری را به دور از قلمروی های فکری شیخین (حجاز) و عثمانیان و امویان (بصره و شام) ایجاد نماید غافل از اینکه عباسیان چندی پیش از جعفریان این مناطق از ایران را تحت تاثیر دعوت خود قرار داده اند. از این رو کشته شدن عبدالله بن معاویه در خراسان، امید آل جعفر به کنش گری مذهبی و سیاسی در ایران را به یاس مبدل ساخت.

به نظر می رسد آل جعفر پس از تجربه های سخت و تلخ در قیام و دعوت در ایران همچنین ایجاد ائتلاف در حجاز به واسطه حمایت از قیام و دعوت نفس زکیه حسنی، دست از دعوت دینی و قیام سیاسی شسته و به یک حیات شهروندی رضایت داده است. اما ظهور مشکلات و مناقشات خونین داخلی امکان استمرار این نوع از حیات را نیز از ایشان گرفته بود. به نظر می رسد ادعای امامت و خلافت توسط عبدالله بن معاویه بی اعتنایی و حتی ترش رویی شاخصه های دیگر هاشمی به ویژه حسینیان را موجب شده است. به عنوان نمونه ابن قولویه(م۳۶۷ق) در روایتی گزارش کرده است که امام علی بن حسین السجاد(ع) به هنگام یادآوری فجایع روز عاشورا، عامدانه فرزندان عقیل را بر فرزندان جعفر مقدم داشته است. (ابن قولویه، ۱۴۱۷ق: ص ۲۱۴) در حالیکه حداقل دو تن از فرزندان عبدالله بن جعفر نیز در واقعه عاشورا به شهادت رسیده بودند. در روایت دیگری که علی بن ابراهیم قمی(م۳۲۹ق) آورده است: «عن أبي جعفر علیه السلام قال: قلت له: جعلت فداك، بلغنا أن لآل جعفر راية ولآل العباس رايتين، فهل انتهى إليك من علم ذلك شئ ؟ قال: أما آل جعفر فليس بشئ ولا إلى شئ، وأما آل العباس فان لهم ملكا مبطئا يقربون فيه البعيد».(علی بن ابراهیم قمی، ۱۴۰۴ق: ج۱، ص ۳۱۰؛ مجلسی، بی تا: ج۵۲، ص ۱۸۵) امام باقر(ع) قیام و دعوت آل جعفر را بی نتیجه توصیف نموده اند. البته قاضی نعمان همین گزارش را به محمد بن علی الحنفیه نسبت داده است.(نعمانی، ۱۴۲۲ق: ص ۳۰۲)

به غیر از تلاش های مستقلانه آل جعفر در ادعای امامت و خلافت،(علی بن ابراهیم قمی، ۱۴۰۴ق: ج۱، ص ۳۱۰؛ مفید، ۱۴۱۴ق: ص۳۹؛ قاضی نعمان، بی تا: ج۳، ص ۳۲۱؛ السبکی، بی تا: ج۲، ص ۵۶۶) برخی مناقشات اجتماعی دیگر نیز به گسست آل جعفر از علویان دامن زده است. به عنوان نمونه ازدواج فاطمه بنت حسن بن حسن(ع)(حسن مثنی) یا حسین بن حسن(ع) که بیوه معاویه بن عبدالله بن جعفر بوده است با ایوب بن سلمه بن عبدالله بن ولید بن مغیره مخزومی موجب درگیری شدیدی بین جعفریان و حسنیان شد. جدیت حسنی ها در عدم رضایت به

این ازدواج و تاکید حسن بن معاویه جعفری بر انجام این ازدواج آنچنان بالا گرفت که مراجعه به قاضی مدینه نیز نتوانست این منازعه را پایان دهد(بلاذری، ۱۳۹۴ق: ج۲، ص ۶۸؛ ابن حیان، بی تا: ج۱، ص ۱۷۳؛ ابوالفرج اصفهانی، ۱۳۸۵ق: ص ۲۰۱؛ ابن عساکر، ۱۴۱۵ق: ج۸، ص ۳۷۷).

ابن حزم(م۴۵۶ق) در ضمن بحث از اعقاب و منتسبین به خاندان جعفر و ولایت برخی از ایشان بر مدینه از درگیری خونین بین ایشان و آل علی سخن به میان آورده است.(ابن حزم، جمهرة أنساب العرب، ۱۴۰۳ق: ص ۶۵-۶۹) در رخدادی دیگری که در سال ۲۷۱ق به وقوع پیوسته دو تن از سادات موسوی به نام های محمد و علی فرزندان حسین بن جعفر بن موسی الکاظم(ع) در مدینه قیام نموده و محمد بن حسین سیزده تن از اعقاب جعفر بن ابی طالب(ع) را به طور خشونت آمیزی به قتل رسانده است.(همان؛ ابن خلدون، ۱۳۹۱ق: ج۴، ص ۱۱۶؛ سخاوی، ۱۴۱۴ق: ج۱، ص ۴۴)

مورخان از درگیری های دیگری بین جعفریان و علویان در سالهای ۲۶۶ و ۲۶۹ قمری نیز یاد کرده اند که در جریان یکی از این منازعات، هشت تن از آل جعفر به قتل رسیده اند.(ابن خلدون، ۱۳۹۱ق: ج۲، ص ۵۳۳) بنا به تصریح منابع این مناقشات نقش مهمی در مهاجرت بسیاری از آل جعفر از مدینه به مناطق دیگر داشته است. مروزی در این خصوص آورده که جنگ بین جعفریان و حسنیان موجب مهاجرت آل جعفر به طبرستان، دیلم، ری، مراغه، اهواز، فارس و شاش(تاشکند) شده است.(مروزی، ۱۴۰۹ق: ص ۱۸۸)

لازم به ذکر است که علت مهاجرت آل جعفر منحصر در مناقشه با علویان نبوده و مقصد مهاجرت نیز محدود به ایران نبوده است به طوریکه منابع مختلف از مهاجرت ایشان به مناطق دیگری چون «کتانه» در اطراف مدینه،(یاقوت حموی، ۱۳۹۹ق: ج۴، ص ۴۳۵) وای القری(قلقسندی، بی تا: ج۴، ص ۲۹۶؛ حمیری، ۱۹۸۴م: ص۶۰۲) جحفه(ابن حزم، جمهره انساب العرب، ۱۴۰۳ق: ص۶۸)، شام(قلقشندی، بی تا: ج۱، ص ۴۱۴)، و مصر(ابن خلدون، ۱۳۹۱: ج۵، ص ۳۷۵) نیز گزارش نموده اند. حتی ابن خلدون(م۸۰۸ق) قدرت و کثرت جعافره در مصر را چنان دانسته که ایشان قیامی را علیه خلیفه فاطمی مصر، المعز لدین الله در منطقه صعید مصر برپا نموده اند.(همان)

۶- نقش آل جعفر در حیات سیاسی قزوین

تنگناهای سیاسی و اجتماعی آل جعفر در حجاز موجب مهاجرت شاخه هایی از ایشان به مناطق مختلف جهان اسلام به ویژه ایران شده بود. در این میان یکی از چهره های شاخص آل جعفر موسوم به ابوعبدالله حسین بن علی بن داود بن عبدالله بن محمد بن علی بن عبدالله بن

جعفر، مشهور به حسین الثائر[۱] در عهد حسن بن زید به قزوین آمده است. (مروزی، ۱۴۰۹ق: ص ۱۸۸) وی در عصر خلافت معتمد عباسی(۲۵۶-۲۷۹ق) که همزمان با دوره غیبت صغری می باشد در قزوین قیام کرد و بر قزوین سلطه یافته است. او دارای فرزندان زیادی بوده که عمده آنها دارای اعقابی در قزوین بوده اند از جمله حمزه، علی، محمد، عبدالله، طاهر، عبیدالله، جعفر، حسن و قاسم.(ابن طباطبا، ۱۳۷۷ق: ص ۲۵۱؛ گیلانی، ۱۴۰۹ق: ص ۱۹۷)

عیسی بن بلیغ بن حسن بن محمد بن حمزه بن اسحاق بن علی بن عبدالله بن جعفر نیز از دیگر سادات جعفری متوطن در قزوین است که نسلی از خود به جا گذاشته است.(ابن طباطبا، همان)

ابو علی احمد بن محمد دیگر شخصیت جعفری است که توانسته بر قزوین دست یافته و برآن حکم براند. نسب وی را چنین برشمرده اند: احمد بن محمد بن احمد بن حسن بن زید بن عبدالله بن قاسم بن اسحاق بن عبدالله بن جعفر(ع).(عبیدلی، ۱۴۱۳ق: ص ۳۵۱)

بنا به نقل حمد الله مستوفی پس از حمزه بن الیسع که پس از قم امارت قزوین را یافته و کمی بیش از دو سال بر قزوین حکمرانی کرد، ابوعلی محمد مشهور به امیر شریف از آل جعفر بر قزوین امارت یافته است. او و فرزندانش نزدیک به شصت سال بر قزوین حکم رانده و آخرین ایشان فخر المعالی ذو السعادات ابوعلی شرفشاه محمد بن احمد بن محمد (م۴۸۴ق) بوده است.(مستوفی، ۱۳۶۲: ص ۷۹۵؛ جعفریان، ۱۳۷۸: ص ۵۶) رافعی وی را هم از جهت پدر و هم از جهت مادر جعفری نسب توصیف نموده و نسب مادرش را چنین برشمرده است: « وأمه فاطمة بنت الشريف أبي الحسن محمد بن أحمد بن إبراهيم الجعفري».(رافعی، بی تا: ج۱، ص ۲۱۲) مستوفی مکنت مالی وی در قزوین و مرام ستودنی وی را چنین توصیف نموده است: «بیشتر دیههای نواحی و باغات قصبه و مستغلات شهر ملك او و اتباع او بود و محصول املاك او هر سال سیصد و شصت و شش هزار دینار سرخ بود و راتب مطبخش هر روز ششصد من نان و صد و بیست من گوشت به وزن قزوین بود و با وجود چنین نعمت وافر و خرج فراوان لباس فاخر نپوشیدی».(مستوفی، ۱۳۶۲: ص ۷۵۹) خواستگاری منجر به ازدواج خواجه نظام الملک از دختر امیر شرفشاه برای پسرش امیر عمر در سال ۴۶۷ق در قزوین با مهریه ای به مبلغ سی هزار دینار(رافعی، بی تا: ج۱، ص ۴۶۶؛ قزوینی، بی تا، ص۲۶۱) حاکی از جایگاه والای این حکمران جعفری در قزوین دانسته می شود.

عبدالجلیل قزوینی نیز از حکمرانی پدر شرفشاه بر قزوین به نیکی یاد کرده است. (قزوینی، بی تا، ۲۲۵) البته نقش آفرینی سیاسی آل جعفر در قزوین محدود به حکمرانی نبوده و در مناصب دیگری همچون قضاوت نیز دستی داشته اند. مروزی از قضاوت فقیهی از آل جعفر موسوم به جعفر

۱. برخی به اشتباه مزار ایشان را به حسین بن موسی یا حسین بن علی بن موسی منتسب می کنند.

بن احمد بن حسن در قزوین یاد کرده است. از نظر وی ابوعلی احمد بن محمد بن احمد بن حسن و ابوطاهر محمد از حکمرانان قزوین(مروزی، ۱۴۰۹ق: ص ۱۹۱) فرزندان برادر وی بوده اند.

حکمرانی آل ابوعلی جعفری در قزوین در عهد فخرالمعالی ذوالسعادات به او خود رسیده است. چه اینکه او را صاحب« الجاه الرفیع و الحکم القاهر و الأمر النافذ علی الخواص و العوام» و ریاست و حکم در قزوین و توابعش دانسته اند. جایگاه و رفعتی که از آباء و اجداد پدری و مادری اش به وی رسیده بود. (رافعی، بی تا: ج۳، ص ۷۷) قلمروی جغرافیایی قزوین در دوره حکمرانی آل جعفر توسعه قابل توجهی یافته است. به طوریکه مستوفی آوده است: « چون حکومت به جعفریان رسید، ابهر و زنجان و طارمین و رودبارها و دیلمان و خرگام و رحمتآباد و خستجان و سجاس و سهرورد و در آباد و کاغذ کنان و و مزدقان داخل قزوین کردند و در حجج و صکوك قدیم تمامت از کورهء قزوین نوشته‌اند».(مستوفی، ۱۳۶۲: ص ۸۰۶)

۷- نقش آل جعفر در حیات اجتماعی و اقتصادی قزوین

آل جعفر به مناسبت سکونت و در مواردی حکمرانی بر قزوین مجموعه اقداماتی را در توسعه و عمران قزوین انجام داده اند. به عنوان نمونه حمدالله مستوفی آورده است عمارتی که توسط صاحب بن عباد در محله جوسق قزوین ساخته شده و بعدها به مرور و طی جنگهای ابراهیم بن مرزبان(م۳۷۲ق)[۱] با اهل شهر، به خرابی گراییده بود در سال ۴۱۱ق توسط امیر شریف ابوعلی جعفری مرمت و بازسازی شد.(همان، ص ۸۰۲) همچنین قزوین در سال ۴۲۸ق بر اثر جنگ داخلی و در سال ۴۶۰ و ۴۶۴ق بر اثر زمین لرزه سهمگینی ویران شد اما با تلاش های امیران جعفری این شهر، به ویژه ابوعلی حیات اجتماعی و اقتصادی خود را بازیافت.

ناصر خسرو نیز در نهم محرم سال ۴۳۸ق از قزوین بازدید کرده است. او قزوین را شهری بزرگ با باغهای بی حصر و بازارهای زیبا و قناتهایی برای تامین آب توصیف کرده که مردی از علویان بر آن حکمرانی می کند.(ناصر خسرو، ۱۹۸۳م: ص ۳۶) به نظر می رسد ناصر خسرو در انتساب حاکم این شهر به علویان دچار اشتباه شده و مرادش هاشمیان بوده است. چه اینکه قزوین در حوالی سالهای ۴۲۰ تا ۴۸۴ق در سلطه امیر شریف ابوعلی جعفری و فرزندانش بوده است. گزارشات حاکی نظم و رونق اقتصادی در عصر حکمرانی آل جعفر بر قزوین می باشد.

---

۱. ابراهیم بن مرزبان حاکم سلّاری دوین و پس از آن آذربایجان بوده است. وی فرزند و جانشین مرزبان بن محمد بود. خاندان وی ایرانی و از دیلمیان بودند که در قرن چهارم و پنجم هجری می زیسته و بر آذربایجان و آران حکم می رانده اند.

رافعی املاک، باغها و قریه های بسیاری را ملک ابوعلی فخرالمعالی جعفری[1] و وزراء و کارگزارانش دانسته است. در آمد سالانه وی از املاکش بیش از سیصد و شصت و شش هزار دینار تخمین زده می شده است.(رافعی، بی تا: جلد۳، ص ۷۷؛ مستوفی، ۱۳۶۲: ۷۹۵)

۸- نقش آل جعفر در حیات فکری قزوین

با مراجعه به کتب تراجم و مصنفات می توان به فهرستی از اعقاب جعفر بن ابی طالب(ع) دست یافت که در منطقه جبال و قزوین می زیسته و صاحب آثار فراوانی علمی بوده اند. بررسی و معرفی ایشان و گونه شناسی آثارشان خود نیازمند تحقیق مستقلی است اما در مجالی کوتاه می توان ابوطاهر را یکی از شخصیت های علمی و ادبی آل جعفر در قزوین دانست. به نظر می رسد او با علما و منابع فریقین مرتبط بوده و تغایری با عامه مردم به لحاظ مذهب نداشته است. چه اینکه او صحیح بخاری را در سال ۴۰۷ق از ابوالفتح راشدی و احادیثی را از قاضی عبدالجبار معتزلی(م۴۱۵ق) در سال ۴۰۸ استماع نموده است. (رافعی، بی تا: ج۱، ص ۲۱۲)

عبدالجلیل قزوینی نیز از استماع حدیث شیخ عبدالرحمن بن احمد نیشابوری از علمای شیعه قرن پنجم از ابوطاهر جعفری در خانه اش در قزوین در سال ۴۷۶ق گزارش نموده است. (قزوینی، بی تا: ص ۴۹۵) محمد بن احمد ابوبکر بغوی نیز از ابوطاهر در حوالی سالهای ۴۴۰ نقل حدیث نموده است. (رافعی، بی تا: ج۱، ص ۲۲۹)دیانت و علم دوستی خاندان ابوطاهر جعفری و برادرش ابو طیب شاعرانی چون ابوالفضل یوسف بن احمد جلودی وادار به مدح نموده است:

إلى السيدين الحفيين بي * أبى طاهر وأبى الطيب

إلى الراجعيين ليوم الفخار * إلى النسب الأشرف الأطيب

إلى جعفر بن أبي طالب * شقيق الرسول وصنوا النبي. (همان، ج۳، ص ۷۷)

ابوطاهر همچنین در سال ۴۱۵ق دارالکتبی را در کنار مسجد جامع قزوین تاسیس کرده و برای تامین هزینه های ان موقوفاتی را برای آن وقف نمود.(همان، ص ۱۹۹-۲۰۰)

رسول جعفریان در خصوص گرایشات مذهبی جعفریان قزوین اصل را بر تشیع ایشان نهاده و معتقد است با وجود موقعیت سیاسی آل جعفر در قزوین امکان اظهار مذهب تشیع از سوی ایشان وجود نداشته «سماع حدیث از اهل سنت یا رهبران معتزله مثل قاضی عبدالجبار، در آن روزگار امری عادی بوده است».(جعفریان، ۱۳۷۸: ص ۵۸) برخی دیگر از پژوهشگران تاریخ تشیع نیز ال جعفر را از شیعه مذهبان

---

۱. فخرالمعالی ذوالسعادات ابوعلی شرفشاه بن محمدبن احمدبن محمدبن جعفری (م۴۸۴ ه.ق) از آخرین حکمرانان جعفری قزوین بوده است.

قلمداد نموده و کنش گری علمی ایشان را چنین تحلیل نموده اند: «مطابقت دادن فتاوای شیعیان با اهل سنت از کارهای ارزنده بوده است که توسط سادات جعفری برای بقای شیعیان در قزوین صورت گرفته. این سیاست دینی در کاهش فشار بر روی شیعیان موثر واقع شده و چه بسا که اگر این تدبیر به کار گرفته نمیشد، شیعیان دائما تحت فشار شدیدتر قرار گرفته و قادر نبودند در قزوین باقی بمانند. حتی میتوان گفت بر اثر این سیاسیت های مدبرانه بود که سادات جعفری از جانب اهل سنت قزوین نیز مورد احترام واقع شده و توانستند در قزوین حکومت کنند». (کریم خانی، ۱۳۹۹: ص۶۰) ایشان ابوالحسن محمد بن احمد بن ابراهیم بن موسی بن جعفر بن ابراهیم بن جعفر بن ابراهیم بن محمد بن علی بن عبدالله بن جعفر(ع) و برادرش ابوالقاسم علی را از بزرگان شیعه در قزوین برشمده اند که « دارای ریاست تامه و از اهل مبرات و صدقات و انفاق بوده و اعمال خیریه داشته و صاحب بن عباد برای وی کتاب و دیگر اشیاء گرانبها هدیه میفرستاده است».(همان) گرچه موضوع این مقاله معرفی و شرح حال اعقاب جعفر بن ابی طالب(ع) در قزوین نیست اما می توان فهرستی اجمالی از ایشان را چنین نام برد:

- ابوالقاسم علی و ابوالحسن محمد فرزندان احمد بن ابراهیم ابن موسي بن جعفر بن ابراهیم بن جعفر بن ابراهیم بن محمد ابي علي بن عبدالله بن جعفر بن ابی طالب(ع)؛
- ابو الحسن علي(م۳۶۰ق) فرزند احمد بن موسي بن جعفر ابن ابراهیم بن جعفر بن ابراهیم بن محمد بن علي بن عبدالله ابن جعفر بن ابی طالب(ع)؛
- ابو الحسن محمد بن زید مشهور به عراقی(م ب۴۰۹ق)؛
- ابو علي فخر المعالي شرفشاه بن محمد بن احمد(م۴۸۴ق)؛
- عماد الدین ابو القاسم جعفر بن علي؛
- ابوالقاسم احمد بن حمزه جعفری، زینبی قزوینی(م۴۸۳ق)؛
- مجد الساده عبد الله بن احمد بن حمزه جعفری زینبی قزوینی از بزرگان طالبی در عصر خود بوده است؛
- عمادالدین جعفر بن عبدالله بن احمد بن حمزه جعفری، زینبی قزوینی صاحب فتوا در دهستان بوده و به مذهب ابوحنیفه تظاهر می کرده است؛
- زین الدین عبدالله بن عبدالله بن احمد بن حمزه جعفری، زینبی قزوینی؛
- تاج الدین ابوتراب علي بن عبدالله بن احمد بن حمزه‌ي جعفری، زینبی قزوینی صاحب ده هزار بیت شعر در مدح آل پیامبر(ص)؛
- تاج الدین علی بن جعفر بن علی بن عبدلله بن احمد بن حمزه جعفری، زینبی قزوینی داری منصب فتوا در دهستان بوده و علوم مختلف را بر علماء خوارزم و آثار فخر رازی را بر وی قرائت کرده است؛
- صدر الدین ابو القاسم فرزند عبدالله بن علي بن عبدالله بن احمد بن حمزه‌ي قزويني. (مروزی، ۱۴۰۹ق: ص ۱۸۶؛ منتجب الدین، ۱۳۶۶: ص ۸۱)

نتیجه گیری:

آل جعفر یا جعافره هم به دلیل هاشمی بودن و انتساب به جعفر بن ابی طالب(ع) که از سوی پیامبر(ص) «ذوالجناحین» لقب یافته بود و هم انتساب به اسماء بنت عمیس که از نخستین زنان مسلمان، مهاجر با فرزندانی متعدد بود، جایگاه ممتازی را در میان خاندان های سرشناس یافته بودند. جایگاهی که در ابتدای قرن دوم هجری، برخی همچون عبدالله بن معاویه بن عبدالله بن جعفر را امیدوار نموده بود تا بتواند نظامی بر پایه امامت و خلافت را تاسیس نماید. عدم توفیق وی در تشکیل نظام سیاسی همچنین شکست سایر شخصیت های این خاندان در ائتلاف با قیام نقس زکیه حسنی در سال ۱۴۵ق موجب شد تا فرصت های موجود برای بروز و ظهور سیاسی و اجتماعی این خاندان منقضی شده و این خاندان نتواند زیست اجتماعی و سیاسی مستمری را حتی در حجاز و مدینه برای خود فراهم نماید. چه اینکه کشته شدن عبدالله بن معاویه زعیم آل جعفر توسط ابومسلم خراسانی و مجازات شدن بازماندگان وی در قیام نفس زکیه به شدت جایگاه و انسجام اجتماعی آل جعفر را فروکاهید. علاوه بر شرائط پیش گفته برخی منازعات داخلی هاشمیان(عباسی و علوی)با ایشان، این خاندان را بر آن داشت تا گروه هایی از آل جعفر به سرزمین های نه چندان نزدیک در ایران، شامات و مصر و سودان مهاجرت نمایند. ایران گرچه مقتل عبدالله بن معاویه بود ولی از قرون نخستین به دلایل مختلفی چون دوری از پایتخت اموی و عباسی، علاقه مندی به هاشمیان و غیریت های فرهنگی و تاریخی با حکمرانان اموی و عباسی، منطقه مناسبی برای میزبانی از خاندان های علوی و هاشمی بود. در کنار مناطق مختلف ایران از جمله کرمان، اهواز، میانه و خراسان، این منطقه جبال به مرکزیت قزوین بود که یکی از مقاصد عمده مهاجرت جعافره قرار گرفت به طوریکه به زودی توانستند به طور موقت حکمرانی این شهر را نیز برای مدتی به دست گیرند. شخصیت های مهمی چون ابوطاهر، ابوطیب، ابوعلی، امیر شرفشاه، ابوالقاسم احمد، تاج الدین علی از چهره های برجسته آل جعفر در قزوین هستند که توانسته بودند نقش مهمی در توسعه، عمران و رونق سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و علمی قزوین داشته باشند. به طوریکه مقابر برخی از ایشان کماکان مورد زیارت عموم مردم می باشند هر چند که انتساب این مقابر در اثر زمان از خاندان جعفر به خاندان امام علی(ع) در ذهنیت عرفی تغییر یافته است.

فهرست منابع:

۱. ابن اثیر(م۶۳۰ق)، اسدالغابه، بیروت، دارالکتاب العربی، بی تا، ج ۱، ص ۲۸۸.
۲. ابن اثیر(م۶۳۰ق)، الکامل فی التاریخ، بیروت، دار صادر، ۱۳۸۶ق؛
۳. ابن جوزی(م۵۹۷ق)، المنتظم في تاريخ الأمم والملوك، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۲ق؛
۴. ابن حجر(م۸۵۲ق)، فتح الباری، بیروت، دارالمعرفه، بی تا؛
۵. ابن حزم(م۴۵۶ق)، الفصل في الملل والأهواء والنحل، مصر، الادیبه، ۱۳۲۰ق؛
۶. ابن حزم(م۴۵۶ق)، جمهرة أنساب العرب، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۰۳ق؛
۷. ابن حیان، محمد بن خلف (م۳۰۶ق)، اخبار القضاه، بیروت، عالم الکتب، بی تا؛
۸. ابن خلدون(م۸۰۸ق)، تاریخ ابن خلدون، بیروت، دارالاعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۱ق؛
۹. ابن سعد(م۲۳۰ق)، الطبقات الکبری، بیروت، دارصادر، بی تا؛
۱۰. ابن طبطبا، ابراهیم بن ناصر(قرن۵). منتقلة الطالبیة، محقق: محمد مهدی خرسان، قم، المکتبه الحیدریه، ۱۳۷۷؛
۱۱. ابن عساکر(م۵۷۱ق)، تاریخ مدینه دمشق، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۵ق؛
۱۲. ابن عنبة، أحمد بن علي الحسيني(م۸۲۸ق)، عمدة الطالب في أنساب آل أبي طالب، تحقیق: محمد حسن آل طالقانی، نجف، مطبعه الحیدریه، ۱۳۸۰ق؛
۱۳. ابن قولویه، جعفر بن محمد (م۳۶۷ق)، کامل الزیارات، قم، موسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۷ق؛
۱۴. ابن کثیر(م۷۷۴ق)، البدایه و النهایه، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۸ق؛
۱۵. ابوالفرج اصفهانی(م۳۵۶ق)، مقاتل الطالبیین، نجف، مکتبه الحیدریه، ۱۳۸۵ق؛
۱۶. احمد بن حنبل(م۲۴۱ق)، مسند احمد، بیروت، دارصادر، بی تا؛
۱۷. امین، سید محسن (م۱۳۷۱ق)، اعیان الشیعه، بیروت، دار التعارف، ۱۴۰۳ق؛
۱۸. آقائی چگنی، رامین، «بررسی جوانب مختلف حکومت عبدالله بن معاویه بن عبدالله بن جعفربن ابی طالب»، کارشناسی ارشد، ۱۳۹۹، استاد راهنما: علاالدین شاهرخی استاد مشاور: داریوش نظری، دانشگاه لرستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی
۱۹. باقری، محمد، «حیات فکری و سیاسی عبدالله بن معاویه»، کارشناسی ارشد، ۱۳۹۷، استاد راهنما: علی ناظمیان فرد استاد مشاور: هادی وکیلی، دانشگاه فردوسی مشهد
۲۰. باقری، محمد، «واکاوی دیدگاه ها درباب چرایی قیام عبدالله بن معاویه در کوفه»، نشریه تاریخ اهل بیت(ع)، بهار و تابستان ۱۴۰۳، سال چهارم، شماره۶، ۸۵ صفحه(۸۵-۱۰۰).

۲۱. باقری، محمد، حیات فکری و سیاسی عبدالله بن‌معاویه بن‌عبدالله بن‌جعفر بن‌ابی‌طالب بنیان‌گذار نخستین دولت شیعه در تاریخ ایران و چهارمین دولت شیعه در تاریخ اسلام»، مشهد، کتیبه میراث شیعه، ۱۴۰۱
۲۲. بحرانی، عبدالله، العوالم، قم، مدرسه امام مهدی، ۱۴۰۷ق؛
۲۳. بلاذری(م۲۷۹ق)، انساب الاشراف، تحقیق: محمد باقر محمودی، بیروت، موسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۴ق؛
۲۴. تفکری‌آرانی، عباس، آصفی، هادی، «پرنده‌ی بهشتی: نگاهی به زندگانی حضرت جعفربن ابی‌طالب (ع) (جعفر طیار)»، بی جا، منیر، ۱۳۹۲غ
۲۵. جاوش، ثامر عزیز رضا، «العلاقات الداخلیه بین آل ابی طالب حتی القرن الثانی الهجری»، کارشناسی ارشد، ۱۴۰۱، استاد راهنما: محمد حسینی، دانشگاه ادیان و مذاهب، دانشکده تاریخ
۲۶. جعفریان، رسول، تاریخ تشیع در قزوین از آغاز تا عصر صفوی، قزوین، معاونت تحقیقات و پژوهش حوزه علمیه قزوین، ۱۳۷۸؛
۲۷. حاکم حسکانی(م۵ق)، شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، ایران، وزارت ارشاد، ۱۴۱۱ق؛
۲۸. حسینی، سید جواد، «بررسی نقش زنان صدر اسلام در تبیین جانشینی و افضیلت امیر المومنین علی بن ابی طالب (ع) با تاکید بر نقش چهار خواهر لبابه، میمونه، سلمی و اسماء»، نشریه جستارهای تاریخ اسلام، پیاپی ۳ (بهار و تابستان ۱۴۰۱)، صص ۱۲۱ -۱۴۴؛
۲۹. حلی، ابن داود (۷۴۰ق)، رجال ابن داود، نجف، حیدریه، ۱۳۹۲ق؛
۳۰. الحمیری، محمد بن عبدالمنعم (م ۹۰۰ق)، الروض المعطار في خبر الأقطار، بیروت، ۱۹۸۴م؛
۳۱. خوئی(م۱۴۱۳ق)، معجم رجال الحدیث، بی جا، بی تا؛
۳۲. الرافعی، عبدالکریم بن محمد ؛ محقق: عزیزالله العطاردی، التدوین فی اخبار قزوین، تحقیق: عزیز الله عطاردی، بی جا، بی تا؛
۳۳. رضایی، محدثه سادات، «حیات سیاسی و اجتماعی عبدالله بن جعفر بن أبی‌طالب»، کارشناسی ارشد، ۱۴۰۱، استاد راهنما: لیلا نجفیان رضوی استاد مشاور: مریم عزیزیان، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی
۳۴. رهنما، شهرام، بهرامیان، مسعود، امیری، مهرداد، «جایگاه و نقش موعودگرایی در فرقه جناحیه»، پژوهشنامه مذاهب اسلامی، پیاپی ۱۵ (بهار و تابستان ۱۴۰۰).
۳۵. الساعدی، ماجد حرز عبد السید، «نقش جعفر الطیار و فرزندانش در تحولات و حوادث تاریخی تا زمان نابودی بنی امیه در سال ۱۳۲ هجری»، کارشناسی ارشد، ۱۳۹۹، استاد

راهنما: غلامحسن محرمی، جامعه المصطفی العالمیه، موسسه آموزش عالی علوم و معارف
۳۶. السبکی(م۷۵۶ق)، فتاوی السبکي، بیروت، دار المعرفه، بی تا؛
۳۷. سخاوی، شمس الدین (م۹۰۲ق)، التحفة اللطیفة في تاریخ المدینة الشریفة، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۴ق؛
۳۸. شهرستانی(م۵۴۸ق)، الملل والنحل، بیروت، دارالمعرفه، بی تا؛
۳۹. طبرانی(م۳۶۰ق)، معجم الکبیر، قاهره، مکتبه ابن تیمیه؛
۴۰. طبری(م۳۱۰ق)، تاریخ طبری، بیروت، موسسه الاعلمی، بی تا؛
۴۱. طبری، ابی جعفر احمد (م۶۹۴ق)، الریاض النضرة في مناقب العشرة، بیروت، دارالکتب العلمیه، بی تا؛
۴۲. طبری، احمد بن عبدالله (م۶۹۴ق)، ذخائر العقبی، قاهره، القدسی، ۱۳۵۶ق
۴۳. عبیدلی، محمد بن محمد، تهذیب الأنساب و نهایة الأعقاب، ۱۴۱۳؛
۴۴. عرب ابوزیدآبادی، عبدالرضا، «عبدالله بن جعفر و قیام کربلا»، نشریه تاریخ اسلام در آینه پژوهش»، (پیاپي ۲۱)، بهار ۱۳۸۸ شماره۱.
۴۵. علا، زینب، بهرامیان، مسعود، «قیام عبداله بن معاویه بن عبداله بن جعفر طالبی»، نشریه پژوهش در تاریخ» تابستان ۱۳۹۱، شماره۷.
۴۶. الفخري، اسماعیل بن حسین، في أنساب الطالبیین. قم، کتابخانه مرعشی نجفی (ره)، ۱۴۰۹ق؛
۴۷. فقیه محمدی جلالی بحرالعلوم، محمد مهدی، « مزارات قزوین: پژوهشی در معماری و شرح حال شخصیت‌های مدفون در بقاع متبر که استان قزوین» تالیف، بی جا، وثوق، ۱۳۹۱.
۴۸. قاضی نعمان مغربی(م۳۶۳ق)، شرح الاخبار، تحقیق: سید محمد الحسینی الجلالی، قم، جامعه مدرسین، بی تا؛
۴۹. قزوینی، عبدالجلیل، النقض، تهران: انجمن آثار ملی، بی تا؛
۵۰. قلقشندی، احمد بن علی (م۷۲۱ق)، صبح الأعشی في صناعة الإنشا، تحقیق: محمد حسین شمس الدین، بیروت، دارالکتب العلمیه، بی تا؛
۵۱. قمی، علی بن ابراهیم (م۳۲۹ق)، تفسیر قمی، قم، دارالکتاب، ۱۴۰۴ق؛
۵۲. کریم خانی، اصغر و سپهری، محمد و عودی، سپهر. نقش سادات در گسترش تشیع در قزوین (در قرون نخستین اسلامی)، فصلنامه علمی پژوهشی تاریخ سال ۱۵، شماره ۵۶، بهار ۱۳۹۹؛

۵۳. گیلانی، السید أحمد بن محمد کیاء. سراج الأنساب، تحقیق: مهدی رجایی، قم، کتابخانه مرعشی، ۱۴۰۹ق؛
۵۴. مجلسی(م۱۱۱۱ق)، بحار الانوار، بیروت، الوفاء، ۱۴۰۳؛
۵۵. مروزی علوی، اسماعیل بن حسین. الفخري في أنساب الطالبیین، قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۴۰۹.
۵۶. مستوفي، حمدالله(م۷۵۰ق)، تاریخ گزیده، تحقیق: عبدالحسین نوائی، تهران: امیر کبیر، ۱۳۶۲؛
۵۷. مفید(م۴۱۳ق)، المسائل الجارودیة، تحقیق: الشیخ محمد کاظم مدیر شانجي، بیروت، دارالمفید للطباعه و النشر، ۱۴۱۴ق؛
۵۸. المناوی(م۱۰۳۱ق)، فیض القدیر شرح الجامع الصغیر، تحقیق: تصحیح أحمد عبد السلام، بیروت، دارالکتب العلمیه؛
۵۹. منتجب‌الدین، علی بن عبیدالله، الفهرست، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۳۶۶.
۶۰. میلانی، سید علی، خبر تزویج أم کلثوم من عمر، بی جا، مرکز الحقائق الإسلامیة، ۱۴۳۰ق؛
۶۱. ناتوزهی، خدارحم، «بررسی قیام عبدالله بن معاویه علوی و کارکرد آن در هنگام برآمدن عباسیان»، کارشناسی ارشد، ۱۴۰۲، استاد راهنما: کورش صالحی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی
۶۲. ناصر خسرو(م۴۸۱ق). سفرنامه ناصر خسرو، تحقیق: یحیی الخشاب، بی جا، دار الکتاب الجدید، ۱۹۸۳م؛
۶۳. نعمانی(م۳۸۰ق)، الغیبه، قم، انوار المهدی، ۱۴۲۲؛
۶۴. یاقوت حموی(م۶۲۶ق)، معجم البلدان، بیروت، داراحیاء التراث العربی، ۱۳۹۹ق؛
۶۵. یعقوب زاده، هادی، صفری فروشانی، نعمت الله، «واکاوی چرایی همتایی حمزه بن عبد المطلب (س) و جعفر بن ابی طالب (س) در کلام اهل بیت (ع)»، نشریه سخن تاریخ، پیاپی ۳۵ (پاییز ۱۴۰۰).